

*Добровольська О. Г.,
здобувач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД

Анотація. У статті аналізуються проблеми становлення та розвитку нової форми кримінального провадження – провадження на підставі угод про примирення та визнання винуватості особи. Розкриваються недоліки процесуальної форми даного провадження та шляхи її удосконалення.

Ключові слова: процесуальна форма, угода, визнання вини, судочинство.

Постановка проблеми. Глава 35 Розділу VI «Особливі порядки кримінального провадження» нового Кримінального процесуального кодексу України (КПК) вводить ще одну новелу в кримінальний процес України, а саме: кримінальне провадження на підставі угод. При цьому виділяються два види угод – про визнання винуватості та про примирення.

Спроба реалізації даних положень показує наявність багатьох проблем, що обумовлюють дослідження даного інституту.

Актуальність проблеми. Запропонована в новому процесуальному законі модель спрощеного провадження на підставі угод викликає багато питань, які досі не отримали достатнього наукового дослідження.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує, як на розмаїтті думок вчених, так і на багато нерозв'язаних проблем правосуддя [1-22].

Метою даної роботи є визначення основних орієнтирів удосконалення процесуальної форми реалізації інституту провадження на підставі угод.

Викладення основного матеріалу. Провадження на підставі угоди є різновидом застосування більш широкого поняття – компромісу.

Компроміс (лат. *compromissum* – угода, договір) – угода між представниками різних інтересів на основі взаємних поступок [12, 196-197].

Витоки появи інституту судового компромісу (а отже і провадження на підставі угод) можна знаходити в багатьох правових документах сивої давнини.

За часів Руської Правди, – як зазначає В. М. Тертишник, – норми права наголошували перш за все на відшкодуванні шкоди потерпілому, вимагаючи поряд з цим і відшкодування заподіяної йому моральної шкоди. Наприклад, ст. 3–4 Руської Правди встановлювалося правило: якщо хтось кого ударить батою, рукояткою меча чи просто рукою, то має заплатити

12 гривень за образу. Передбачалась також можливість вибору потерпілим засобів покарання винуватого: тілесне покарання чи грошове стягнення [19, 551].

На території Галичини у складі Польщі, де існували правила кровної помсти, природно, що з'явився звичай, який давав можливість ворогуючим сторонам примиритись. Дана процедура примирення називалась «єднання». Для її проведення залучались посередники – «поєднувачі». Кожна із сторін конфлікту призначала рівну кількість «поєднувачів». На їх засіданні формувались умови «єднання», а інколи вони обирали поміж собою лідера, який називався «суперарбітр». Той, хто вчинив вбивство, для «єднання» повинен був виконати дві умови: вчинити покірну та заплатити викуп. У Галичині винний ставав перед найближчим родичем убитого на коліна та просив пробачення, а цей родич підносив меч над його головою, тобто здійснював своєрідну імітацію кровної помсти. Покіра відбувалась на цвинтарі або у церкві [2, 106].

«Устав кримінального судочинства» 1864 р. (п. 3 ст. 16 та ст. 20) визнавав компроміс у вигляді примирення з потерпілим у встановлених законом випадках та прощення боргу (це міститься також у сучасних кримінально-процесуальних нормах).

С. М. Туркота, вивчаючи виникнення та розвиток правового компромісу, зазначає, що його історія сягає у давнину і важко, та й неможливо встановити, коли сталася перша примірювальна угода між винним у вчиненні злочину та потерпілим за правилами кримінального процесу (чи хоча б його подібності). А те, що такі компроміси відбувалися часто, сумніватися не доводиться. Свідченнями на користь цього є приклади відомих пам'яток історії вітчизняного та зарубіжного права різних часів, чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства, які містять певні правові інститути, що безпосередньо стосуються компромісного врегулювання кримінально-правового конфлікту. Вивчення історичного підґрунтя компромісу певним чином підсилює гіпотезу, що даний (мирний) варіант вирішення кримінально-правового конфлікту (злочину) є природним і притаманним цивілізованам системам права [21, 46-51].

Запровадженню спрощеного судового процесу в Україні передували певні дискусії науковців. Спершу

ще до прийняття діючого КК України, В. М. Тертишник пропонував передбачити в законі правило про те, що справи про злочини невеликої тяжкості закриваються за примиренням сторін при умові повного відшкодування матеріальної і компенсації моральної шкоди потерпілому [17, 500-501]. Але автор був проти запровадження так званої «угоди про визнання вини», яка набула поширення в США.

На думку В. Тертишника, угода про визнання вини (США) та мирова угода й дійове каяття – це різновиди правового компромісу. Але принципова різниця між угодою про визнання вини і мировою угодою та дійовим каяттям ось у чому. В першому випадку предметом угоди є питання факту – сама істина (визнання чи не визнання вини) та юридична кваліфікація дій особи, часто незалежно від доказів в справі та самої об'єктивної дійсності. Згідно юридичного компромісу на підставі мирової угоди злочин має бути розкрито, встановлення істини має бути безсумнівним (всі сумніви, якщо вичерпані можливості їх усунення, тлумачаться і вирішуються на користь обвинуваченого); має бути дана належна оцінка події злочину та здійснена правильна юридична кваліфікація дій обвинуваченого; відповіді на головні питання справи (чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується підсудний, чи містить це діяння склад злочину і якою саме статтею кримінального закону він передбачений, чи вчинив це діяння підсудний, чи винний підсудний у вчиненні цього злочину) здійснюються беззаперечно лише на підставі доказів. Лише на цій основі, на основі встановленої об'єктивної істини та правильної юридичної оцінки скоєного злочину, коли вина особи у скоєнні злочину доказана, здійснюється компроміс щодо конкретного розв'язання справи з урахуванням тяжкості злочину, особистості обвинуваченого та пом'якшуючих відповідальність обставин. Такий компроміс здійснюється не відносно питань об'єктивної істини, а щодо інших обставин, які є умовами розв'язання справи без кримінального покарання обвинуваченого [16, 107-112].

Але законодавець визнав доцільним застосувати в нашому законодавстві інститут угоди щодо визнання винуватості.

В ст. 472 КПК України визначено, що «в угоді про визнання винуватості зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), узгоджене по-

карання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди».

Цей новий інститут тільки починає аналізуватись вченими. На користь запровадження даного інституту називаються такі аргументи: введення інституту угод відображає напрям розвитку кримінального процесу України щодо його подальшого скорочення і спрощення; такі зміни пов'язані з більшим спрямуванням Кодексу на розвиток процесу в напрямі його гуманізації, забезпечення змагальності та рівності сторін; Рекомендація № R (87)18 Комітету Міністрів Ради Європи стосовно спрощення кримінального правосуддя, зокрема, розглядає угоди як принципи та способи процесуальної економії; спрощення та скорочення процедури розгляду кримінальних справ, зменшення строків перебування осіб під вартою, заощадження коштів та часу, що витрачаються на розгляд кримінальної справи, позасудове вирішення конфліктних ситуацій, зменшення навантаження на суд та суддю [6, 962-968; 7, 328].

Угоди – це інститут кримінального процесу, спрямований на спрощення та скорочення процедури розгляду кримінальних справ, зменшення строків перебування осіб під вартою, заощадження коштів та часу, що витрачаються на розгляд кримінальної справи, позасудове вирішення конфліктних ситуацій, зменшення навантаження на суд та суддю [6, 967].

Угоду про визнання винуватості можна визначити як юридичну домовленість сторін обвинувачення (виключно прокурора та, безумовно, без участі потерпілого) та захисту (обвинуваченого або підсудного) щодо вирішення кримінальної справи на взаємовигідних умовах – визнання обвинуваченим своєї винуватості в обмін на узгоджену міру покарання, що визначена законом щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості тяжких злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам (ч. 4 ст. 469 КПК).

Рекомендація № R (87)18 Комітету Міністрів Ради Європи стосовно спрощення кримінального правосуддя, зокрема, розглядає угоди як принципи та способи процесуальної економії, що мають такі загальні засади та риси:

- можливість дискреційного обвинувачення, тобто відмови чи одностороннього припинення кримінального переслідування, що поєднується з винесенням попередження або за умови вчинення підозрюваним певних дій;

- необхідність застосування спрощених процедур стосовно кримінальних правопорушень невеликої тяжкості та адміністративних проступків, що призводить до застосування матеріальних санкцій, певного

обмеження чи позбавлення прав і не передбачає позбавлення волі;

– можливість вирішення справ на основі так званого «позасудового урегулювання» (зокрема, шляхом мирових угод або угод щодо примирення без участі суду, укладених за участі відповідних спеціально створених органів кримінальної юстиції) як альтернатива можливому обвинуваченню по кримінальних справах та повному судовому розгляду цих справ;

– обов'язок застосування спрощених процедур у «простих» справах. Зокрема, це стосується справ, де порушника визначено, чітко відомі факти справи та санкції, що застосовуватимуться. Справу може бути вирішено шляхом письмової процедури без проведення повного судового розгляду та з винесенням рішення, що матиме силу вироку або постанови про накладення певної санкції (прикладом теж може слугувати «карний наказ» або угоди, як-от *transactie*, що набули поширення в країнах Бенілюксу). Особа, до якої застосовуватиметься спрощена процедура, погоджується на неї добровільно, розуміє її правові наслідки (за наявності правової допомоги), які повинні стосуватися виключно матеріальних санкцій або позбавлення певних прав;

– зобов'язання спрощення звичайних судових процедур шляхом розслідування до судового розгляду кримінальної справи або після судового розгляду, що включає у себе практику розгляду справ через процедуру клопотання про визнання винуватості, спрощення процедур у ході судового слухання справ (об'єднання кримінальних справ, слухання за відсутності обвинуваченого тощо), спрощення ведення судового засідання, посилення спеціалізації судових органів тощо.

Практика укладання угод в кримінальному провадженні неодноразово була предметом розгляду у Європейському суді з прав людини (справи «Ніколов проти Болгарії», «Бабар Ахмад та Інші проти Сполученого Королівства» та інші). ЄСПЛ зазначав, що саме по собі існування таких спрощених процедур не суперечить Конвенції з прав людини та практиці Європейського суду з прав людини, але наголосив на дотриманні умови – відповідність угоди фактичним обставинам справи.

Україні потрібна виважена процесуально-правова технологія, яка визначала б допустимі форми, чіткі умови і межі можливого закриття кримінального провадження на підставі досягнутих сторонами угод.

Висновки. На даному етапі становлення інституту провадження на підставі угод слід розвивати процесуальну форму закриття провадження за примиренням підозрюваного (обвинувачуваного) з потерпілим. Застосування інституту угоди про визнання вини слід застосовувати лише при доведеності вини, а само визнання вини розцінювати як позитивний виховний момент, обставину, що пом'якшує відповідальність, а в

сукупності з дійовим каяттям може бути і обставиною, що звільняє особу від відповідальності.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці пропозицій щодо удосконалення процесуальної форми провадження на підставі угоди про визнання винуватості особи, розробці комплексу механізмів протидії проти судових помилок та зміцнення гарантій прав і свобод людини.

Література:

1. Верещак В. М. Судовий компроміс у кримінальному судочинстві / В. М. Верещак // Вісник Верховного Суду України. — 2000. — № 1. — С. 41—43.
2. Гайворонська І. Історичний розвиток мирного і компромісного вирішення кримінально-правових конфліктів на українських землях / І. Гайворонська // Юридична Україна. — 2008. — № 5. — С. 105.
3. Головка Л. В. Альтернативи уголовному преследованию в современном праве / Л. В. Головка. — СПб: Юридический центр Пресс, 2002. — 544 с. — С. 70.
4. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: монографія / О. О. Житний. — Харків, 2004.
5. Костін М. Щодо реалізації принципу з'ясування істини у кримінальному судочинстві / М. Костін // Право України. — 2004. — № 7. — С. 48-50.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / За заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М.Є. Шумила. — Київ: Юстініан, 2012. — 1224 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський [та ін.]; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, АВ. Портнова. — Т. 2. — Х.: Право, 2012. — 664 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: структурно-логічні схеми і таблиці, типові бланки та зразки процесуальних документів: науково-практичний посібник / Р. Г. Андреев, Є. М. Блажівський, М.І. Гошовський [та ін.]. — К.: Алерта, 2012. — 736 с.
9. Маляренко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: монографія / В. Т. Маляренко. — Київ: Ін Юре, 2004. — 544 с.
10. Мойсик В. УПК к прийняттю еще не готов / В. Мойсик // Юридическая практика. — 2004. — № 29. — С. 1-4.
11. Нескороджена Л. Л. Мировая угода та угода про визнання вини: можливість їх застосування в кримінальному процесі України / Л. Л. Нескороджена // Вісник Верховного Суду України. — 2001. — № 1. — С. 58—60.
12. Осипова Н. П. Компромис / Н. П. Осипова // Юридична енциклопедія. — Т. 3. — Київ: Українська енциклопедія ім. П. М. Бажана, 2001. — С. 196-197.
13. Парфило О. А. Кримінально-процесуальний компроміс — необхідність, продиктована часом / О. А. Парфило // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах: тези доповідей міжн. наук.-практ. конференції. — Ч. 1. — Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. — С. 53-56.
14. Тертишник В. Без суду і слідства: гострі кути реформування кримінально-процесуального законодавства / В. Тертишник // Юридичний журнал. — 2004. — № 11. — С. 116-118.

15. Тертишник В. Гострі кути реформування кримінального процесу: сім раз... не для нас / В. Тертишник // Право і суспільство. — 2012. — № 1. — С. 259-262.
16. Тертишник В. Компроміс у кримінальному процесі / В. Тертишник // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 11. — С. 107-112.
17. Тертышник В. М. Уголовный процесс / В. М. Тертышник. — Изд. 3-е дополненное и переработанное. — Харьков, 2000. — С. 500-501.
18. Тертышник А. Судебная власть и судопроизводство / А. Тертышник // Юридическая практика. — 2004. — № 27. — С. 1-17.
19. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник / В. М. Тертишник. — 5-те вид., доп. і перероб. — К.: А. С. К., 2007.
20. Туркота С. Правовий компроміс у кримінальному судочинстві / С. Туркота // Право України. — 2001. — № 12. — С. 69-71.
21. Туркота С. Виникнення та розвиток правового компромісу: історичні передумови / С. Туркота // Право України. — 2002. — № 5. — С. 46-51.
22. Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс / Г. О. Усатий. — Київ, 2001. — С. 3-128; Верещак В. М. Судовий компроміс у кримінальному судочинстві / В. М. Верещак // Вісник Верховного Суду України. — 2000. — № 1. — С. 41-43.

Добровольская О. Г. Становление и развитие института уголовного производства на основании соглашений

Аннотация. В статье анализируются проблемы становления и развития новой формы уголовного производства – производство на основании соглашения о примирении и признании вины. Раскрываются недостатки процессуальной формы данного производства и пути ее совершенствования.

Ключевые слова: процессуальная форма, сделка, признание вины, судопроизводство.

Dobrovolskaya O. Formation and development of the criminal proceedings on the basis of agreements

Summary. This article analyses the problems of formation and development of a new form of criminal proceedings, the proceedings on the basis of agreements on recognition of culpability. Procedural shortcomings are a form of proceedings and ways of its improvement.

Keywords: procedural form, agreement, acknowledgment of guilt, litigation.